

Mødre, fædre og andre
er oversat fra amerikansk efter
Mothers, Fathers, and Others
Copyright © 2021 by Siri Hustvedt

All rights reserved

Dansk copyright © Lindhardt og Ringhof Forlag A/S, 2022

Bogen er sat med Garamond
og trykt hos Livonia Print

Omslag: Simon Liholt / Imperiet

Illustration: Louise Bourgeois

SELF PORTRAIT, 1990–1994

© The Easton Foundation/VAGA at Artists Rights Society (ARS), NY

Photo: © Christopher Burke

1. udgave, 1. oplag

Printed in Latvia

ISBN 978-87-1199780-2

Kopiering fra denne bog må kun finde sted
på institutioner, der har indgået aftale med Copydan,
og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.

lindhardtogringhof.dk

BOG.DK – *dit online bogmagasin*

FSC®-mærket er din sikkerhed for, at vores papir kommer fra bæredygtigt drevne
FSC-certificerede skove og andre ansvarlige kilder.

Lindhardt og Ringhof støtter børn og unge

Lindhardt og Ringhof er en del af Egmont. Egmont er Danmarks største medie-
koncern og en fond, som hvert år uddeler næsten 100 millioner kroner til børn og
unge, der har det svært.

Indhold

Tillie	7
Min mors ocean og hvordan det blev mit	22
Sten og aske	24
En gåtur med min mor	29
Sindstilstande	61
Mentorspøgelser	65
Åbne grænser: Fortællinger fra et liv som intellektuel vagabond	75
Noter fra New York	96
At læse under pandemien	102
Da jeg mødte dig, så jeg mig selv som en anden	107
Litteraturens fremtid	111
Oversættelsehistorier	130
Sinbad-variationerne: Et essay om stil	138
Han tabte sin pen	167
Læsningens gåde	175
Levende ting	208
Besøg hos Sankt Frans	212
Både og	217
Hvad vil en mand have?	251
Syndeboek	284

Tillie

MIN FARMOR VAR genstridig, fed og frygtindgydende. Hun kagiede, når hun lo, rugede over ting, som ingen andre kendte til, gav sine indimellem skræmmende holdninger højlydt til kende og talte en norsk dialekt, som jeg ikke kunne afkode. Selv om hun var født i USA, lærte hun aldrig den engelske "th"-lyd og brugte i stedet bare t'er og talte om "tings" og "tunderstorms" og "tanksgiving". Da jeg var lille, var hendes hår kraftigt og hvidt, og når hun løsnede det, hang det næsten ned til livet på hende. Før min tid havde det været kastanjebrunt. Det blev tyndere i årenes løb, men jeg kan huske min ærefrygt, når jeg så det hænge løst. Det skete kun om aftenen, når hun tog hårnålene ud foran det tågede spejl i det lillebitte, jordslåede, skimlede soveværelse på den gård, hvor hun boede sammen med min farfar, som havde sit eget endnu mindre værelse oppe ad den smalle trætrappe, lige under tagskægget, på den etage, som vi sjældent fik lov at besøge. Når min farmor havde løsnet håret og taget natkjole på, tog hun tænderne ud og lagde dem i et glas ved siden af sengen, noget, der virkelig fascinerede mig og min søster Liv, fordi vi ikke havde nogen kropssdele, som vi kunne tage af om aftenen og sætte på plads igen om morgenen.

De udtågelige tænder var dog blot ét element i et formidabelt, om end somme tider skræmmende, væsen. Vores farmor skrællede kartofler med en urtekniv med noget, der for mig lignede lyshastighed, slæbte kævler ind fra brændestablen og hev den tunge dør til kartoffelkælderen op med et ryk så stærkt som nogen mands, før hun førte os ned i det kolde, fugtige domæne, hvor diverse syltevarer stod i henkogningsglas på hylde langs

væggene. Det var et sted, der lugtede af grav, en tanke, som måske, måske ikke dukkede op hos mig dengang, men ekskursionen var altid ledsaget af et strejf af noget truende – en fantasi om, at jeg ville blive efterladt dernede sammen med glassene og slangerne og spøgelserne i mørket.

Hun var den eneste voksne, vi kendte, som godt kunne lide toilet-humor. Hun skraldegrinede over vores plop-plop-viser, som om hun selv var barn, og nu hun var i godt humør, fortalte hun historier fra sin længst svundne barndom, om hvordan hun havde lært at slå kraftspring og vejrmøller og gå på line, om hvordan hun og hendes brødre satte sejl på deres kælke og susede hen over den frosne sø ved den gård, hvor hun voksede op. Før vi skulle ”på visit” – et begreb, som indebar at sætte sig ind i den gamle Ford og køre ud og besøge diverse naboer – tog farmor sin stråhat med blomster fra en krog lige inden for hoveddøren og sin sorte håndtaske med det gyldne spænde og den lille møntpung inden i, og så tog vi af sted.

Min farmor døde, da hun var otteoghalvfems. Hun har været et spøge i mit liv et stykke tid, men på det seneste er hun begyndt at optræde som et mentalt billede. Jeg ser Matilda Underdahl Hustrvedt komme imod mig med to tunge vandspande i hænderne. Bag hende kan jeg se den rustne vandpumpe, der stadig står på grunden, og bag pumpen er stenene, som engang udgjorde fundamentet under en gammel lade, som blev revet ned længe før jeg blev født. Det er sommer. Jeg kan se min farmors bomuldskjole med knapperne foran. Jeg kan se hendes hængende bryster, brede krop og tykke ben. Jeg kan se den løse hud på hendes overarme dirre, mens hun går med metalspandene, og jeg kan se hendes brændende, rødbrandede øjne bag brillerne. Jeg kan mærke solens varme og den varme vind, der blæser over Minnesotas svagt bølgende landskab. Jeg ser en enorm himmel og den brede, blanke horisont, kun afbrudt af små skovstræk. Mindet er ledsaget af en blanding af tilfredshed og smerte.

Tillie, hendes venner kaldte hende Tillie, blev født i 1887, datter af en indvandrer, Søren Hansen Underdahl, og dennes anden kone,

Øystina Monsdattar Stondahl, som formentlig også selv var indvandrer, men min far siger ikke noget om det i den familiehistorie, han skrev til os, så jeg kan ikke være helt sikker. Hvorom alting er, så var Øystinas far velstående, og hver af hans tre døtre arvede en gård. Tillie voksede op på sin mors ejendom i Ottertail County i Minnesota, i nærheden af byen Dalton. Da Tillie var otte, døde hendes mor. En historie, som min farmor fortalte os, og som min fars søster, Tante Erna, fortalte, og som vores mor også fortalte os om den otteårige Tillie fik status af familielegende. Efter Øystinas død kom den lokale præst på besøg for at gøre det, som lutherske præster nu gør med afsjælede legemer. På et tidspunkt i løbet af mandens besøg erklærede han fromt, at kvindens tidlige bortgang havde været ”Guds vilje”. Og min farmor, længe før hun blev min farmor, trampede rasende i gulvet og råbte: ”Det er det ikke! Det er det ikke!” Og hun var glad for, at hun havde gjort det, og det var vi også.

Tillie besøgte aldrig ”det gamle land”. Hun så aldrig sin fars første hjem, Undredal Sogn, med den lille kirke klinet op ad den bjergside, der rejser sig direkte fra fjorden. Hun gav aldrig udtryk for noget ønske om at se det, så vidt jeg ved. Hun var sjældent sentimental. Hendes mand, min farfar Lars Hustrvedt, rejste til Norge for første gang, da han var halvfjerds. Han arvede nogle penge fra en slægtning og brugte dem på en flybillet. Han tog til Voss, hvor hans far var født, og slægtninge, som han aldrig før havde mødt, tog varmt imod ham. Ifølge familieoverleveringerne kendte han ”hver en sten” på familiegården, Hustrveit. Min farfars far må have haft hjemve, og den hjemve og de historier, der ledsagede den, må have givet hans søn hjemve efter et hjem, der ikke var et hjem, men snarere en idé om et hjem. Vi tilegner os andres følelser, især nærtstående personers, og forestiller os, at noget, vi aldrig har set eller rørt ved, også tilhører os, gennem en fantasiforbindelse.

Min far gjorde denne fantasiforbindelse til en karriere. Efter at have kæmpet i Ny Guinea og Filippinerne under Anden Verdenskrig og været

en del af besættelseshæren i Japan, vendte han hjem og begyndte på college på et veteranspændium og fik til sidst en ph.d. i skandinaviske studier fra University of Wisconsin i Madison. Han underviste i norsk sprog og litteratur på St. Olaf College i Northfield, Minnesota, og fungerede som sekretær for Norwegian American Historical Association, hvor han organiserede og anoterede et kæmpemæssigt arkiv med indvandrede papirer, en post, som han aldrig blev betalt for at bestride.

I den tekst, han efterlod os, med titlen *The Husband Family*, er der ikke mange oplysninger om hans mors familie ud over det, jeg har fortalt om Øystinas arv. Min fars bevidste identitet blev formet af hans fars side af familien, og han fandt ud af så meget, han kunne, om de mænd fra Voss, der kom før ham, hans farfar og olddefar og tipolddefar. Jeg tror ikke, det faldt ham ind at granske sin mors side. Tillie har muligvis ikke gemt nogen dokumenter eller breve fra sine forældre. Hun kunne læse og skrive, men gik ud af skolen efter anden klasse. Hendes breve til soldatersønnen er flydende nok, men somme tider halter grammatikken.

Det er først som voksen, at jeg er blevet i stand til at fundere over problemerne med udeladelse, over det, der mangler, snarere end det, som er het, og et begyndt at forstå, at det, som lades usagt, taler lige så højt som det, der siges.

I hvert fald irriterede min farfar min far. Jeg kan huske, hvordan han rejste børster, når hun kom med ignorante udtalelser om verdens tilstand eller surmulede tavst ved bordet. Han skældte sjældent ud, men hans ansigt var et studium i utilfredshed, og jeg mærkede konflikterne mellem mor og søn som dybe flånger i omegnen af mit bryst, som indimellem blev uudholdelige, så jeg måtte bede mig undskyldt og flygte fra familiens mestendels uartikulerede oprør og ud i haven, hvor jeg kunne kigge på de rolige, grønne Concord-druer, som gradvist blev blå på stokkene, eller smide mig på plænen og bide i græsstråenes søde, hvide ender. Selv dengang vidste jeg, at der bag min fars irritation lå historier, som jeg kunne mærke, men aldrig ville få at høre.

Farfar var en blidere sjæl end farmor. Banken tog 16 af de 24 hektar under depressionen, og den historie var forklaringen på deres armod. De må have levet af en form for bistandshjælp. Jeg ved det ikke. Min fars løn var beskeden, og i årevis levede vi fra måned til måned, så han kan ikke have ydet dem nogen væsentlig økonomisk hjælp. Min farfars udkomme som landmand var et overstået kapitel, længe før jeg lærte ham at kende.

Jeg har ingen erindringer om, at mine bedsteforældre talte sammen eller rørte ved hinanden. Vi har dog fotografier af dem, hvor de sidder ved siden af hinanden.

Farfar var en indadvendt, fåmælt mand, som læste avisen grundigt, fulgte nøje med i politik, sad i lang tid ad gangen i en stol i den træpakkede dagligstue og tyggede skrå og spyttede i en kaffedåse på gulvet. Han smilede velvilligt ad vores tegninger og gav os stribeboldsjer fra en krukke, han havde i køkkenet. Efter Lars var død, søgte min far til mig, at "mere end halvdelen" af hans kærlighed til "stedet" – hvilket betød gården – var forsvundet. Jeg var atten, og jeg spekulerede over denne kryptiske meddelelse, som jeg tolkede som at han havde elsket sin far mere end sin mor.

Da Tillie var ved at dø, tilbragte min mor noget tid alene sammen med hende. Hun greb fat i min mors hånd og stønnede: "Jeg skulle have været sødere mod Lars. Jeg skulle have været sødere mod Lars."

Min far holdt en tale ved sin mors begravelse, hvor han blandt andet omtalte hende som "den sidste pioner". Min far holdt glimrende taler. Han skrev godt og klogt. Men der er noget uengageret over hans mindetale, som om han betragter sin barndom fra en stor afstand og forbindelsen til den kvinde, som fødte og ammede ham, er væk. Hvad er det sket? Forsvandt forbindelsen i bitterheden i forældrenes ægteskab? Er der et andet element, et, som er langt mere uklart og svært at definere? Forsvandt gælden til hende i moren og mødrenes glemte land, livmoderens umælende rige, hvor alle menneskers liv begynder og alle mennesker fødes fra, et territorium, som den vestlige kultur omhyggeligt

har undertrykt, fortrængt eller undgået i en grad, som jeg er kommet til at opfatte som spektakulær? Udeladelsen af Tillies side af familien kom "naturligt" til min far, fordi vi i min barndoms verden ikke brugte mødrenes tidsregning, men kun fædrenes. Det er fædrenes navn, som markerer generationerne. Jeg tænker nu, at *The Hustvedt Family* til dels havde til formål at rehabilitere de patriarker, som var blevet knust af historien, en historie, som omfattede det, min far havde oplevet som barn – hans egen fars ydmygende nederlag, som sønnen via intens identifikation internaliserede som sine egne.

Min farmor led også nederlag. Hun arvede penge fra sin far, satte dem i banken og sparede op. Jeg ved ikke, hvor mange penge, det drejede sig om, men det var hendes. Nogle år senere, efter at min farfars brot, David, havde mistet begge ben i en arbejdsulykke på vestkysten, brugte hun pengene på kunstige ben til ham. Pengene blev sendt, men broren forsvandt. Mange år senere døde David Hustvedt i Minneapolis, hvor han havde solgt blyanter på gaden. Han kom omkring ved at stikke knæene i et par sko. På gaden var han kendt som "Blyantsmanden David". Jeg brugte historien i en roman, *En amerikanners lidelser*.

Mine forældre er døde. Mens jeg skriver dette, har min mor kun været død i tre måneder. Hun døde 12. oktober 2019 i en alder af seksoghalvfems. Min far døde 2. februar 2004. Jeg fylder femogtreds 19. februar 2020, samme dag som min mor ville være fyldt syvoghalvfems, hvis hun stadig havde levet. Ingen af dem døde unge, og selv hvis jeg skulle dø snart, i dag eller i morgen, vil jeg heller ikke dø ung.

Mine forældre mødte hinanden på Oslo Universitet i 1950 eller 1951. Min mor studerede det, og min far havde fået et Fulbright-stipendium. Min mor blev født i Mandal, men flyttede til Askim, en lille by lige uden for Oslo, da hun var ti. Dumt nok tog det mig et godt stykke tid at indse, at begge mine forældre havde tilbragt en væsentlig del af deres ungdom i krig eller under besættelse. Min far var nitten, da han blev indkaldt til hæren. Min mor var sytten, da nazisterne invaderede Norge 9. april 1940.

Få år efter at have mødt et barnebarn af norske indvandrere blev min mor selv norsk indvandrer og levede nu som gift kvinde i Minnesota.

Min mor vidste ikke, at forældrene til den flotte amerikaner, hun havde mødt i American Club i Oslo, boede på en gård uden rindende vand, at de ikke havde elektricitet, før min far fik det lagt ind efter krigen, og at ingen af dem havde gjort grundskolen færdig, for slet ikke at snakke om yderligere uddannelse. Hun vidste ikke, at den eneste opvarmning, de havde i de iskolde Minnesota-vintre, var to brændeovne. Min far nævnte ikke alt det for min mor. Det lod han hende selv finde ud af. Grundene til hans hemmeligholdelse er begravet med ham.

Som børn opfattede mine søstre og jeg ikke vores bedsteforældre som fattige. Det var ikke, fordi vi ikke vidste, hvad ordet betød, men snarere at vi ikke mente, at det var et ord, der gjaldt nogen medlemmer af vores familie. Fattig gav mindelser om folkeeventyr, en mand og en kvinde med tre døtre, som boede i en hytte i skoven, eller fjernliggende slumkvarterer i byerne, kun synlige for os som iscenesatte gråtoner i fjernsynet. Det lader til, at mine bedsteforældre havde klarer sig ganske rimeligt, da min far, den ældste af fire børn, og hans søster Erna, det næstældste barn, stadig var små, men så ramte depressionen, og husholdningens skrøbelige balance blev forskubbet, så det hele kollapsede. Folk levede videre, men den gård, som jeg husker, var som fastfrosset i 1937. Stedet var defineret af lammelse.

Vi fire søstre og vores fætre og kusiner løb frit omkring, når vi var på besøg om sommeren. Det var vores Eventyrland. Vi kravlede op på sædet af den traktor, der stod i det høje græs ved æble- og præterreterne. Vi slængede os glade på vraget af en gammel bil på grunden. Vi elskede tønderne med regnvand langs husmuren og de mystiske dynger skrammel, der lå i den lille hvide garage, deriblandt et gammelt køleskab, som skræmte mig fra vid og sans, fordi jeg havde hørt en historie om en dreng, der kom til at spærre sig selv inde i et og døde. Jeg elskede den bøjle, der gjorde det ud for vask, og det stykke

grovkornede Lava-sæbe lavet specielt til bønder og mekanikere. Jeg elskede den skål og den langskaffede øseske, vi brugte til at drikke vand. Jeg kan huske at løbe rundt med sidestik og græspletter på knæ og håndflader og skrammer og insektbid, smutte ind efter et plaster og et glas lemonade, vilde røvere-og-soldater-legs, andre lege med skibsførlis, tornadoer, kidnappinger og sørøvere.

Da min mor røbede over for Tillie, at hun var gravid med mig, kort før mine forældres bryllup i august, pustede min farmor luft ud og lavede en "puh"-lyd og vinkede afværgende med hånden. Det var lige meget. "Bedstemor var helt ligeglad," sagde min mor til mig mange år senere, mens vi sad og snakkede en sen aften.

Der er en historie, min far ikke kunne få sig selv til at skrive ned, en, som han ikke tog med i familiehistorien eller i de erindringer, han skrev senere, men som jeg hørte, ikke fra ham, men fra hans søster eller en af hans brødre, en historie, som efterfølgende blev bekræftet af min mor. Da depressionen var på sit højeste, kom en inspektør fra delstatsregeringen på besøg, erklærede, at malkekøerne havde mund-og-klovsyge og beordrede dem slået ned. Da dette forfærdelige gøremål var overstået, kom det frem – jeg ved ikke hvordan – at køerne ikke havde fejlet noget. Inspektøren havde taget fejl. Der var ingen kompensation eller godtgørelse.

Jeg har båret et billede af massakren i hovedet i årevis, en massakre, som jeg aldrig har set.

Jeg tror, at min far hadede stedet lige så meget, som han elskede det. Landskabet er uforandret. Agerlandet bølgter stadig blidt kilometertet efter kilometer, nu styret af kæmpefarme eller "agribusiness". Gården på de resterende otte hektar står som et tomt monument over familieminder, ikke langt fra Urland Church, hvor min fars aske ligger i en grav tæt ved den skov, der grænser op til kirkegården. Ved siden af ham i en anden urne er halvdelen af min mors aske. De fire døtre tager den anden halvdel af det, der engang var min mor, med til Norge til sommer, til Mandal, hvor hun blev født. Tæt ved ligger

mine bedsteforældre, Lars og Matilda, min onkel Morris, min onkel Mac McGuire, en irsk politimand, som giftede sig med tante Erna, døde allerede som tooghalvtredsårig og endte blandt nordmænd efter sin død. Landskabet ligner sig selv, men indvandrerne og deres norsk-talende børn er døde. Min fars generation, den tredje, den sidste, som stadig talte sproget, er også næsten alle sammen døde. Børnene fra min generation, den næste i rækken, forsvandt ind i det hvide Amerika. For manges vedkommende er forbindelsen til deres indvandrerfortid i bedste fald svag, reduceret til enkelte talismaner – en strikket norsk sweater eller en tallerken *leifse*, det bløde, usyrnede kartoffelbrød, der var min farmors specialitet. Det er bedst med smør på, drysset med sukker, rullet sammen og så spist hurtigt eller langsomt, alt efter personlige præferencer.

Minnesotas klima er ekstremt, brutalt heft om sommeren og temperaturer langt under frysepunktet om vinteren. Livet på prærien var en årstidsbestemt kamp for at overleve vejret. Min far huskede tørke, græshopper og veje, der lang tid ad gangen var spærret af sne. Når vejene ikke var farbare i bil, brugte man hestetrukne kælke, et minde, som fik et tilfreds smil frem på min fars ansigt. Tillie var dødsensbange for isglatte veje og foretrak at holde sig inden døre, når nedbøren nærmede sig, og varslerne begyndte at lyde fra radio og fjernsyn. Jeg kan huske hendes nervøst knækkende stemme fra telefonen, når hun talte med min far. Hun ville ikke ud på den halve times køretur til Northfield på de betingelser. Hun måtte have haft en eller anden ubehagelig oplevelse med glatte veje, men jeg ved ikke, hvad det har været.

Vi er alle i et eller andet omfang lavet af det, man kalder "erindringer", ikke bare de små stykker tid, vi kan se på billeder, og som er hårdt gennem gentagne genfortællinger, men også de minder, vi har indlejret i os og ikke forstår – en duft, der minder om noget tabt, en berøring, der minder os om en anden, eller en lyd, fjern eller nær, der forårsager ukendt angst. Så er der andres erindringer, som vi tager til os og katalogiserer sammen med vores egne og nogle gange blander

sammen. Og så er der erindringer, som forandrer sig, fordi perspektivet er blevet forskudt eller forskubbet – min farmor er kommet tilbage til mig i en anden form. Hun er generindret og omdannet.

Da min oldefar Ivar Hustrvedt kom til Minnesota i 1868, havde Dakota-stammen overgivet 9,6 millioner hektar til den amerikanske regering gennem Traverse des Sioux-traktaten, hvilket trængte dakotterne, et nomadefolk, ind på et smalt reservat langs Minnesota-floden. I 1853 blev landet frigivet til bosættelser, og nordmændene begyndte at komme. I 1862, under Borgerkrigen, gjorde et mindre antal dakotæer forrådt af brudte traktater og med udsigt til hungersnød oprør mod en nybyggerfamilie, og derefter rasede kampene over hele Minnesota. Dakotæer, indvandrere og amerikanske soldater døde. Mine bedsteforældre må have hørt historier, historier om, hvad der var sket, før deres forældre ankom, historier om indianerkrigene og Borgerkrigen, hvor et regiment nordmænd under ledelse af den overbeviste slaverimodstander oberst Hans Christian Heg, kæmpede på Nordstaternes side. De blev indkaldt til tjeneste i samme øjeblik de satte foden på Minnesota-territoriet. Disse mænd talte ikke engelsk. De gennemførte deres krigsforretninger på norsk.

Som svar på et brev fra hans bror Torkel, som havde skrevet til Ivar om sine planer om at udvandre, sagde Ivar, at han ikke skulle komme.

De, som udvandrede fra Norge, en fjerdedel af landets samlede befolkning alt i alt, de, som kom i store bølger i det nittende og begyndelsen af det tyvende århundrede, var ikke velstående mennesker. Mange var bønder uden gårde – familiers anden eller tredje eller fjerde søn, som ikke stod til at arve noget som helst. De flyttede til byerne for at få arbejde, men der var ikke altid arbejde at få, men det var til gengæld land i Amerika. Mændene kom alene eller sammen med deres koner. Nogle af dem klarede sig på prærien, den type indvandrere, som den amerikanske mytologi æder rå, brave pionerer, der ”tæmmer” det ”uberørte” territorium. Men mange andre vendte hjem igen. Nogle blev sindssyge. I 1932 lavede Ørnulf Ødegård en stor psykiatrisk un-

dersøgelse, som viste, at udbredelsen af behandlingskrævende psykiske lidelser var markant højere blandt norske indvandrere i Minnesota end blandt både nordmænd, som var blevet hjemme, og personer af norsk afstamning født i Amerika. Ødegård havde den teori, at forskellen skyldtes de barske realiteter forbundet med at være fremmed i et fremmed land.

Selvfølgelig er det her det store, brede perspektiv, det perspektiv min farmor aldrig havde, er jeg sikker på, mens hun kæmpede for at skaffe sine børn mad og tøj på kroppen, og hendes mand arbejdede som daglejer på nabogårdene og senere drog tværs over landet for at arbejde på en våbenfabrik i staten Washington under krigen. Der mødtes far og søn. Min far var blevet tilknyttet en efterretningssenhed, som blev trænet i Oregon som et led i en provisorisk allieret plan om at invadere Norge. Hans kvalifikationer: Han havde scoret højt i en IQ-test, og han talte norsk. I sine erindringer husker min far, at da han mødte sin far, havde manden sin vielsesring på, og det glædede ham. Ingen andre steder i erindringerne er der nogen beskrivelser af bitterhed eller fremmedgørelse mellem hans forældre. Der er ingen andre omtaler af vielsesringe, hverken på fingre eller tøget af, eller af smerten ved at se nøgne fingre som kontrast til fingre med symbolet på ægteskabelig samhørighed.

Min farmor sagde en gang imellem, at hun ikke skulle have giftet sig med Lars. Vi hørte det alle sammen. Vi syntes, det var noget frygteligt noget at sige.

Jeg ved ikke, hvornår min farfar mistede modet og trak sig ind i sig selv. Jeg ved, at han havde mærctid og vågnede med høje råb, og at han engang hamrede næven op i loftet i det lille værelse, hvor han sov. Hvordan jeg ved det, kan jeg ikke huske, men hemmeligheder bevægede sig rundt i familien, hemmeligheder, der var tunge af følelser. Jeg tænkte på dem som sten i skjulte lommer i en stor mands frakke, og at gå med den frakke betød, at man var tyngt af skam. Forestillede de voksne sig, at vi børn ikke kunne mærke det? Kan det tænkes, at jeg

følte det stærkere end mine fætre og kusiner? Jeg har tidligere brugt en stemmegaffel som metafor, men det er sådan, jeg husker mig selv som barn, et instrument, der vibrerer, ikke af lyd, men af følelser i de forskellige rum, hvor jeg befandt mig sammen med voksne og deres firtrede rod af kærlighed og had, som må have blandet sig med mine egne følelser og et brændende ønske om at blive fri for hele den kvælende flok. Men det ønske var lige så uudsigeligt for mig, som det var for min far. Mit store held er, at jeg kan skrive det nu.

Skandinaver generelt og nordmænd i særdeleshed fremstilles ofte som stoiske og underkuede folk, som gennemlever deres kvaler i det skjulte i stedet for at hente dem frem i lyset. Henrik Ibsen understreder hemmeligheder og spøgelse og de kvaler og den skyldfølelse, de forårsagede hos folk, lige for øjnene af teaterpublikummet. Min far underviste i Ibsens stykker. Det var hans yndlingsfag. Da han lå for døden, spurgte han mig, hvad jeg syntes om *Rosmersholm*, og jeg ville ønske, at jeg kunne huske stykket bedre. Jeg læste det igen, efter han var død. Det er kompakt og dybt og fyldt med seksualpolitiske bekymringer og forhåbninger, udtalte såvel som uudtalte. Hovedpersonen er Rebekka West, en yderst ambitiøs person, overordentligt psykologisk kompleks og moralsk tvertroddig. Hun er skyldig i at drive Beate til selvmord – den kvinde, som er gift med Rosmer, manden hun elsker. Hun er også i besiddelse af en kolossal idealisme, et stille raseri og en strategisk intelligens. Ibsen skildrede kvinders umulige position i fædrenes verden med tindrende klarhed. ”Du var visseleg den stærkeste på Rosmersholm,” siger Rosmer til Rebekka. ”Stærkere, end både Beate og jeg tilsammen.”

Min farfar havde ikke min farmors styrke. Han havde ikke hendes chutzpah – for at stjæle et ord fra en anden indvandrerkultur, som jeg giftede mig ind i, de østeuropæiske jøders, et folk, som også ankom i stort antal i det nittende århundrede. Tillie lavede og solgte lefse for at holde fortvivelsen fra døren. Der gik et andet rygte om, at hun engang havde taget noget fra en butik – at hun havde *stjålet*. Min mor

fortalte mig om det med meget lav stemmeføring. Detaljerne fortaber sig. Måske *stjal* Tillie. Hun kom ikke i fængsel. Jeg er ikke vanerret.

Den historie, jeg nu vil fortælle, har jeg fra min mor, men den tilhørte min farmor. En sommer kom mine fætre og kusiner fra Seattle på besøg hos familien i Midtvesten. Min onkel Stanley var den eneste Hustvedt, som var flyttet langt væk. Han og hans kone Pat var strenge forældre. Deres mange sanktioner og trusler om straf var kun rettet mod deres fire børn, men når jeg var inden for hørevidde af deres autoritære direktiver, mærkede jeg mine lemmer stivne og mit hjerte sætte farten op i rædsel på de andre børns vegne. De levede i én verden, og vi i en anden, og det var underligt, når disse verdener kolliderede på gården. Jeg vidste, at mine laissez-faire-forældre ikke brød sig om denne fremmedartede væremåde, men de tolererede den i tavshed. Af de voksne var det kun min farmor, som gav udtryk for sin misbilligelse. Hun krympede sig, mumlede, rystede på hovedet og smækkede med tungen, når hendes søn og svigerdatter udstredte deres ordtræ. Det kan jeg huske.

Det, jeg ikke kan huske, fordi jeg ikke var der, er at Stanley og Pat efterlod børnene et par dage hos bedsteforældrene for at tage på en tur alene. Farfar er ikke en del af historien, men uanset hvor han befandt sig, er det svært at forestille sig, at han havde nogen som helst lyst eller trang til at blande sig i sin kones planer. Min farmor sagde til min mor, at hun og børnene så bilen med deres forældre køre væk, forbi Urland Church og forsvinde over den lave bakke. Så vendte hun sig om mod sine midlertidige tilsynsbørn, nikkede og sagde: ”Okay, gå så grassat!” De tog hende på ordet. De hylede og skreg og rullede sig i indkørslens sand, kastede med alt, de kunne få fat i, løb ind og ud af huset, smækkede med dørene, sparkede til træer og stakitter og spyttede efter hinanden i et orgie af frihed, mens min farmor sad roligt på græsplænen og så på dem og smilede af medsammenhvoren fornøjelse.

Jeg er så træt af sludre historier om bedstemødre, genstande for så meget kulturelt vrøvl, og ikke kun af den lyserøde fødselsdagskort-

variant, selv om der findes en hel del af netop den. "En bedstemor er varme kram og søde minder," skriver selvhjælpsforfatteren Barbara Cage. Hvor har klicheerne og historierne om bedstemors varme, godhed, selvpofrelse og store sorg været bekvemme, fortalt og genfortalt for at trøste og berolige efterfølgende generationer og tage gassen af enhver trussel om deres eventuelle modpoler.

Tillie var en vanskelig kvinde. Hun undertrykte ikke sin oprørstrang eller kvalte sin ætsende latter eller sin åbenlyse munterhed. Ej heller forklædte hun sit raseri, når det dukkede frem.

I bogen *Emotions in History – Lost and Found* (2011) skriver Ute Frevert: "Siden antikken er raseriet blevet opfattet som et karaktertræk tilhørende magthaverne." Jeg så Brett Kavanaugh, nu højesteretsdommer, i fjernsynet, mens han med tårer i øjnene rasede mod fornedrelsen. Hvordan kunne han, denne salvede lovens gulddreng, blive anklaget af en kvindelig lektor, Christine Blasey Ford, for sexkrænkelser? Raseri er de magtfuldes privilegium, Amerikas hvide mænds. Ikke os andre; vi må holde det inde eller æde det. Kvinden må sidde stille og ydmygt, mens hun giver sit vidnesbyrd med en blid, rolig, kvindelig stemme, ivrig efter at "hjælpe" forhørslæderne.

"Min vrede har gjort ondt på mig, men den har også betydet overlevelse, og før jeg giver slip på den, vil jeg sikre mig, at der findes noget mindst lige så stærkt på vejen mod klarhed," sagde Audre Lorde i sin tale "The Uses of Anger: Women Responding to Racism". Lordes vrede strømmede gennem hendes fremragende intellekt og elektrificerede hendes essays. Hun vidste, hvem den var rettet mod og hvorfor, inklusive hvide feminist, som havde lukket øjnene for ubekvemme og grimme sandheder. Min farmor lå ikke inde med den form for ubesmittet klarsyn, hun besad ingen intellektuel skarpsindighed eller filosofisk gennemslagskraft. Hun var en hvid kvinde, underlagt de forvirrende realiteter i ægteskabet og den efterfølgende fartigdom og den skam, der ledsagede den. Hun havde vreden. Den hjalp hende med at overleve.

Hendes genfærd er kommet tilbage med fyldte vandspande, en kvinde, som på én gang gjorde mig glad og bange, hvis billede, i hvert fald til en vis grad, er blevet filtreret gennem min fars ambivalens, den blanding af kærlighed og had, som han aldrig rigtig kunne tale om. Der er ikke noget simpelt eller heroisk eller rent ved dette genfærd. Jeg er udmærket klar over, at der er meget ved hende, som forbliver skjult for mig, og som jeg aldrig får at vide. Tiden har ændret Matilda Underdahl Hustrvedt i hendes barnebarns tanker. Jeg kan huske, hvordan hun igen og igen brød tavsheden.

2020

Min mors ocean og hvordan det blev mit

FØR OCEANET VAR der historier om oceanet, min mors historier fra Mandal, en by beliggende på Norges sydkyst, hvor hun boede på et lille bjerg i et hus med udsigt til Nordsøens vidtstrakte flade sammen med sine forældre og tre søstre i en tilstand af nærmest paradisk lykkelighed, hvis man skal tro hende (og det har jeg for det meste gjort, samtidig med at jeg anerkender, at barndoms minder tit er enten lidt for rosenrøde eller tristessegrå og alt for sjældent de mange nuancer indimellem), men sikkert er det, at salte vinde blæste lugten af fisk og havvand hen over sandet og stenene og de brolagte gader, hvor min mor gik og løb og klatrede som barn, og at de historier, hun fortalte som voksen, drev ind i hovedet på mine tre søstre og mig, beboere i Northfield, Minnesota, som så ud over majsmarker og lucernemarker og lave pigtrådshegn bag hvilke køer græssede og lod kokager ligge og tørre i solen, men vi kendte ikke noget til nogen oceaner, bortset fra det, som vi hørte om i vores mors historier, og på den måde opdagede vi det opvikkende i livet ved havet uden nogensinde at have prøvet det.

*Min oldfar var kaptajn og sejlede sit skib, Mars, til Sydhavet. Denne sætning med sine uigendrivelige fakta sendte mig ud i vilde dagdrømme som barn. Den rågede, fortidige norske patriark blandede sig med Kaptajn Smollett fra *Skatten* og den tvertidige Kaptajn Nemo i den film, jeg havde set mindst seks gange, før jeg fyldte tolv (takket været Grand Movies Theaters lørdagsmatinee for børn): *En verdensomsejling under havet*. Og så var der onkel Oskar, min morfars storebror, en førstestyrmænd, der sejlede til Coconut Island ud for Australiens kyst,*

giftede sig med en melanesisk prinsesse og vendte hjem til Norge med sin ædle brud, men senere sejlede han også til Indien og kom tilbage med et testel af fint, rødt porcelæn til min mormor, min mor har det den dag i dag i et vitrineskab på sit værelse på det plejehjem i indlandsstaten Minnesota, hvor hun nu bor.

Men mine yndlingshistorier er min mors mere personlige historier, om strandture på lange sommerdage, hvor natten aldrig bliver rigtig nat, men blot en dybere blå, som snart erstattes af tiltagende sollys, og jeg ser min mors tante Andora i sin hængende uldbadedragt kaste sig i vandet, tage et par hurtige svømmetag, rejse sig og vade ind mod land, men før hun træder op på selve stranden, udfører hun et ritual, som mystificerer min mor: Andora bukker sig ned, tager en håndfuld vand og lader vandet dryppe ned i badedragten, således at hun først salver sit højre, så sit venstre bryst. Og jeg ser min grandtante en anden dag også, hvor hun går måltret hen til den båd, som skal sejle familien ud til en af de små øer ud for kysten, da pludselig elastikken i hendes underbukser opgiver ånden, så de glider ned ad hendes ben, mens min unge mor set skrækslagen til, hvorefter den uforstyrrelige Andora træder ud af de nedfaldne mamelukker, griber fat i stoffet med skosnuden, giver det et nydeligt lille spark, griber det, propper det i sin håndtaske og går videre. Sådan er havlivets underere.

2017

Sten og aske

JEG HAR ET af min fars gamle pas på hylden over mit skrivébord. Han døde 2. februar 2004. Han blev kremeret og begravet ved den lille kirke på landet i Minnesota, hvor han kom som dreng. Den ligger en kort gåtur fra mine bedsteforældres gård, som nu står tom, og hvis hvide maling er gennemskåret af grå ar. Det kæmpestore ahorntræ, pæonerne og syrenbuskene, pæretreerne og æbletræerne trives stadig godt. Der er ikke længere nogen, der passer dem, men de blomstrer og bærer frugt hvert år.

Vi besøger gravstedet. Vi planter blomster.

Hvad er det, vi besøger?

Ingen menneskelig kultur skiller sig af med sine døde uden nogen form for ceremoni. Det er en skændsel at lade døde være døde uden ritualer. Tilsyneladende begravede selv neandertalerne deres døde.

Selv om man længe troede, at sorg udelukkende var en menneskelig foreteelse, antyder nyere forskning, at andre primater, elefanter og visse fugle søger over artsfæller, at kulturelle praksisser overleveret fra én generation til den næste ikke kun er vores.

Variationen i de menneskelige skikke, der hører til døden, er forbløffende.

Vikingerne anbragte lig i langbåde, stak ild til og skubbede dem ud på havet.

Zuluerne brænder den afdødes ejendele, fordi de frygter åndens tilstedeværelse i tingene.

Pierre Clastres, den franske antropolog, som skrev en bog om de to år han tilbragte hos et isoleret folk i Paraguay, *Chronique des indiens Guayakí: ce que savent les Aché, chasseurs nomades du Paraguay*, berettede, at medlemmer af samfundet var vage og tilbageholdende, når han spurgte til deres dødsritualer. En sagde noget, en anden sagde noget andet. Det gav ingen mening for ham. Ikke så længe før Clastres forlod stammen, fortalte en gammel kvinde (som ikke havde fået at vide, at den fremmede skulle henholdes i uvidenhed), at guayakierne spiste deres døde. Fortæringen af lig havde til formål at bryde forbindelsen mellem ånd og krop, hvorved ånden blev frisat eller forvist uden at kunne skade de levende.

Mennesker sørger over, frygter og tilbeder de døde.

I en landsby i det nordlige Thailand i 1975 skræmte jeg børnene, som troede, at jeg var en ånd. De havde aldrig set en, der var så høj, så hvid og så lyshåret. De løb deres vej og råbte ”pii, pii,” det thailandske ord for *spøgelse*.

Folk i mange kulturer afmærker pladser til de døde: gravsteder, sten, totempæle, urner, mausoleer, kamre hugget ud i klipper, grave hængende fra bjergsider og kister hævet op over jorden på pæle.

Lewis Mumford skrev: ”De dødes by er ældre end de levendes.” Han påstod, at folk ønsker at bo tæt på deres forfædres gravsteder, som de

drages mod med en blanding af tilbedelse og gru, og at det er sådan, byen blev født: nekropolis før metropolis.

Men det er også den bogstavelige bevaring af de døde: balsamering, mumificering, forskellige måder at forvare liget på. På Museo Chileno de Arte Precolombino i Santiago forklarede en af kuratorerne mig, at en længst forsvunden stamme i det, der nu er Chile, var et jæger-samler-samfund, men udførte udførlige ritualer og balsamerings-praksisser. Det kom voldsomt bag på antropologerne, som ikke havde forventet et så sofistikeret niveau fra jæger-samlere. Livet efter døden fik langt mere opmærksomhed end livet før døden.

Aboriginerne i det nordlige Australien bevarer og maler de døde knogler.

Et folk i Afrika har de døde knogler på sig, mens de sørger. Victoriatidens englændere var ret glade for smykker lavet af hår fra en afdød nærtstående.

Til dels fordi der kun er begrænset plads til flere begravelser, og gravsteder skal sløjfes efter tres år, omdanner flere og flere sydkoreanere deres slægtninges aske til farvestrålende perlekæder, som kan udstilles hjemme.

Min farmor hørte tit min farfar bevæge sig rundt på gården, efter at han var død. Engang så hun ham tage sin hat ned fra knagen bag på køkkendøren. Det er ikke ualmindeligt, at folk har hallucinationer, hvor afdøde optræder, mens de sørger, men fænomenet er kun sparsomt undersøgt, måske fordi videnskabsfolk modsætter sig tanken om genfødsel. Disse åndesyner virker som regel trøstende på folk i sorg. De er livagtige reinkarnationer af mistrede kære, vågne drømme bestående af brændende ønsker.

En kvinde, jeg læste om, så sin døde kat strejfe tilfreds omkring i de værelser, de tidligere delte.

De færreste af os kan sige os fri for en fornemmelse af, at døden, den mest ordinære blandt alle ordinære kendsgerninger vedrørende den menneskelige tilværelse, også er helt utrolig mærkelig. Når et menneske ikke længere er her, prøver vi at bevare det, som var, i det, som er – med tegn og symboler. Folk dør omkring mig, men når det drejer sig om en, jeg holder af, er tabet i mig, ikke uden for mig. ”Det er de døde, ikke de levende, som stiller de længste krav,” siger Antigone til sin søster Ismene i Sofokles’ sykke. ”Vi dør for evigt.” Den tragiske heltinde nægter at give slip på sin bror uden at tage sig af hans legeme, uden at give ham de begravelsesritier, han fortjener. Hun trodsrer den lov, der forbyder det, selv om hun ved, at det betyder døden for hende selv.

Det passer, at vi dør for evigt. Det passer også, at vi ikke kan behandle afdøde kroppe, som om de ikke er anderledes end det skrald, vi hver dag smider i skraldespanden. Vi må symbolisere tabet og tage os af efterladenskaberne på den ene eller anden måde. Hvordan vi gør det afhænger af vores kultur, men kulturelle praksisser udvikler sig og forandres.

Jeg skal kremes og derefter begraves på Green-Wood Cemetery i Brooklyn, oven på eller nedenunder min mand, alt efter hvem af os der dør først. Da vi fandt pladsen i denne enorme nekropolis, blev jeg glad. Det var en underlig følelse. Jeg vil ikke dø. Jeg er altid bange for, at jeg skal dø, før jeg har nået at skrive alt det, jeg stadig håber at nå at skrive, og alligevel er jeg glad for stedet, og det glæder mig at tænke på dets grønne farver om foråret og sommeren, dets rødmen om efteråret og øde hvidhed om vinteren, på trods af at jeg på det tidspunkt vil være aldeles uden bevidsthed og således ikke i stand til at nyde årstidernes skift.